

УДК 94: 378.091.8(477) «18/19»

Григор'єва Марина Віталіївна

кандидатка історичних наук
фахівець 1 категорії
відділу реклами та брендингу
Центру зв'язків з громадськістю,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)

marina.grigorieva1505@gmail.com**Maryna V. Hryhorieva**

candidate of historical sciences (PhD),
first category specialist,
Department of Advertising and Branding,
Center for Public Relations,
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine)

СТУДЕНТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УНІВЕРСИТЕТАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

STUDENT ORGANIZATIONS IN THE UNIVERSITIES OF DNIEPER UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

Анотація

У статті досліджується процес інституалізації студентських організацій в університетах Наддніпрянської України у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Перші такі організації в означеному регіоні виникли ще у першій пол. XIX ст., проте їх масове утворення почалося з кін. 1850-х рр. У другій пол. XIX ст. студентські організації мали нелегальний або напівлегальний характер, і лише з 1899 р. розпочався процес їх узаконення. Спектр таких об'єднань був досить широким і охоплював усі сфери життя та діяльності університетської молоді – соціально-економічну, наукову, культурну, національну, релігійну, політичну тощо. Одні види організацій були характерніші для початку періоду, що досліджується (земляцтва, гуртки самоосвіти), другі виникли пізніше – наприкін. XIX – на поч. XX ст. (наукові, спортивні), треті були мало представлені у студентському середовищі протягом означеного періоду (релігійні). Студентські організації виконували благодійну, освітню, виховну та інші функції. Водночас для цих утворень було притаманне переплетення функцій, помітною також стала поступова тенденція до політизації їхньої діяльності незалежно від спрямованості. До того ж, процес інституалізації не був яскраво вираженим, оскільки неформальні об'єднання були типовим явищем у студентському середовищі протягом усього періоду, що досліджується, а самі організації здебільшого існували лише протягом нетривалого часу.

Ключові слова: університет, студентство, студентські організації, корпоративність.

Summary

In the article, institutionalization process of student organizations in universities of Dnieper Ukraine in second half of the 19th – early 20th centuries is investigated. Such first organizations in this region appeared in the first half of the 19th century, however their mass occurrence took place at the end of 1850s. In second half of the 19th century the student organizations had illegal or semi-legal character, and only since 1899 the process of their legalization has begun. The spectrum of these associations was wide enough and covered the university youth's all spheres of life and activities – scientific, cultural, national, religious, political etc. Some kinds of the organizations were more characteristic up to the beginning of the investigated period (regional communities, self-education clubs), others emerged later – at the end of the 19th – early 20th centuries (scientific, sports ones), the third were poorly presented in the student environment throughout this period (religious ones). The student organizations had charitable, educational, and other functions. At the same time, the student organizations became multifunctional with the gradual tendency to shift to politics. Besides, the process of institutionalization was not strongly pronounced because informal associations were typical phenomenon in the student environment throughout all the investigated period, and the organizations mainly existed only short time.

Key words: university, students, student organization, corporatism.

Донедавна історію студентських об'єднань університетів України другої пол. XIX – поч. XX ст. досліджували лише епізодично, досі не існує жодної спеціальної монографії, присвяченої цьому питанню. Автори праць із історії студентства зазвичай торкалися історії об'єднань політичного спрямування, залишаючи поза межами свого аналізу інші студентські організації.

Також нині відчувається зростання суспільного зацікавлення проблемами студентського самоврядування. У пострадянський період виникла велика кількість об'єднань університетської молоді різноманітного спрямування. І звернення студентів до досвіду та традицій минулих поколінь може стати надзвичайно корисним у їхній роботі.

У статті проаналізовано процес створення та діяльність студентських організацій Харківського, Київського (Св. Володимира) та Новоросійського університетів. Для означення цієї території авторка використовує термін “Наддніпрянська Україна”, маючи на увазі українські землі, що до 1917 р. входили до складу Російської імперії.

Кількість дореволюційних праць, за якими досліджували історію студентства, досить обмежена. До того ж, здебільшого ці моменти висвітлювалися поверхово. Що стосується студентських організацій другої пол. XIX – поч. XX ст., вони переважно ставали об'єктом уваги публіцистів. Серед таких праць слід назвати роботу А. І. Георгіївського¹, який досить ретельно вивчив ситуацію зі студентськими організаціями з метою запобігання студентським заворушенням. Н. О. Куплеваський², ректор Харківського університету в 1901–1905 рр., дав досить повну характеристику різних типів тогочасних студентських об'єднань із метою вирішення навчальних проблем університетського життя.

Історіографія студентства університетів Російської імперії сформувалася у спеціальний напрямок лише в радянський час. Її склали численні праці, присвячені студентському антисамодержавному рухові, які здебільшого вийшли друком у другій пол. XX ст. Деталі неполітичної повсякденності університетської молоді якщо й потрапляли до дослідницької канви, то неодмінно з вибірково-ілюстративною метою ідеологічного характеру. Зрозуміло, що в цей історіографічний період не йшлося про більш-менш ґрунтовне обговорення проблем корпоративності студентів.

Серед дослідників історії студентства радянського періоду слід виділити, зокрема, таких авторів, як В. І. Астахов³, П. С. Гусятніков⁴, Г. І. Щетиніна⁵, Р. Г. Еймонтова⁶ та ін. Зауважимо, що цих істориків здебільшого цікавили студентські гуртки та товариства, які мали (чи набували) ознаки політичних організацій, сприяли відповідному політичному вихованню молоді.

Зрушення в означеному напрямку відбулися наприкінці радянського періоду. Пов'язані вони, власне, з ім'ям відомого дослідника історії студентства А. Є. Іванова⁷. Він першим досить детально охарактеризував діяльність найрізноманітніших студентських організацій кін. XIX – поч. XX ст. Але праці вченого цікаві не тільки фактичним матеріалом, у них є чимало вельми важливих міркувань для розуміння процесів, які відбувалися у студентському середовищі.

Серед сучасних дослідників історії студентства України у складі Російської імперії у другій пол. XIX – поч. XX ст. варто назвати також П. В. Гришуніна⁸, Д. А. Зав'ялова⁹, Н. М. Левицьку¹⁰, Т. А. Стоян¹¹ та інших. Історіографію цієї теми досить детально аналізує С. І. Посохов¹².

Водночас, як уже зазначалося, донині не існує жодної комплексної праці, присвяченої історії студентських організацій в університетах Наддніпрянської України у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Досі недостатньо дослідженими залишаються такі аспекти діяльності згаданих об'єднань як соціально-побутовий, культурний та інші.

Сформований університетською молоддю комплекс джерел із історії студентської корпоративності другої пол. XIX – поч. XX ст. містить такі види джерел: правила та статuti студентських організацій¹³, їх діловодну документацію¹⁴,

1 *Георгиевский А.* Краткий исторический очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков. – Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева, 1890. – 302 с.

2 *Куплеваський Н. О.* Вопрос об организации студенчества университетов. – Харьков: Пар. тип. и лит. М. Зильберберг и Сыновья, 1901. – 23 с.

3 *Астахов В. И.* Студенческое движение в Харьковском университете накануне и в период первой русской революции (1895–1907 гг.): дисс... канд. ист. наук. – Харьков, 1953. – 322 с.

4 *Гусятников П. С.* Революционное студенческое движение в России, 1899–1907. – Москва: Мысль, 1971. – 264 с.

5 *Щетинина Г. И.* Студенчество и революционное движение в России, последняя четверть XIX в. – Москва: Наука, 1987. – 237 с.; *Ее же.* Университеты в России и устав 1884 г. – Москва: Наука, 1976. – 232 с.; та ін. праці.

6 *Эймонтова Р. Г.* Русские университеты на грани двух эпох: от России крепостной до России капиталистической. – Москва: Наука, 1985. – 354 с.

7 *Иванов А. Е.* Студенческая корпорация России в конце XIX – начале XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации. – Москва: Новый Хронограф, 2004. – 408 с.; *Его же.* Студенчество России конца XIX – начала XX в.: социально-историческая судьба. – Москва: РОССПЭН, 1999. – 414 с.; та ін. праці.

8 *Гришунин П. В.* Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: 1820-е – 1880-е гг.: дисс... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2005. – 223 с.

9 *Завьялов Д. А.* Российское законодательство о студенческих организациях (1855–1914) // Клио. – 2006. – № 1. – С. 186–200; *Его же.* Студенческие научные общества Санкт-Петербургского университета в конце XIX – начале XX в.: дисс... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 338 с.

10 *Левицька Н.* Академічний студентський рух в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Київ: ТОВ МФА, 1998. – 47 с.; *Її ж.* Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці XIX – на початку XX ст. – Київ: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1998. – 25 с.

11 *Стоян Т. А.* Студентство університетів підросійської України в другій половині XIX ст. – Київ: ТОВ МФА, 1998. – 28 с.; *Її ж.* Університетська освіта в Україні в другій половині XIX ст.: автореф. дис... канд. ист. наук. – Київ, 1999. – 22 с.

12 *Посохов С. І.* Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 368 с.

13 Див.: Устав студенческого гимнастического общества при имп. Новороссийском университете. – Одесса, 1910. – 12 с.; та ін. джерела.

14 Див.: Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 957. – Оп. 1. – Спр. 1. Протоколы заседаний студенческого Бюро труда при Харьковском университете; та ін. джерела.

студентські самопереписи¹⁵, студентські видання¹⁶, документи особового характеру¹⁷ тощо. Комплекс надає відомості щодо функцій та напрямків діяльності об'єднань студентів, їх структури та поглядів їх членів на академічні та суспільно-політичні проблеми. Ці джерела позначені підвищеною емоційністю та далекими від вираженості оцінками. В них знайшов відображення погляд молодих людей на тогочасну соціальну дійсність та на самих себе.

Не можна не визнати надзвичайно цінним та інформативним урядовий комплекс джерел із історії студентських організацій Наддніпрянської України. Він є досить великим за обсягом та містить різноманітні джерела. До цього комплексу належать нормативні акти¹⁸, діловодна документація¹⁹, документи поліцейського розшуку²⁰, деякі матеріали публіцистики²¹, документи особового походження²² тощо. Джерела означеного комплексу надають інформацію щодо багатьох аспектів діяльності організацій студентів, характеризують їхній склад та дають змогу простежити еволюцію урядової політики в означеному напрямку. Втім, слід мати на увазі також значну тенденційність цих джерел. Часто їх творці сприймали студентство як потенційно небезпечне середовище. Підозра та недовіра лежали в основі оцінок та спостережень. До того ж, основна увага зосереджувалася на ідейно-політичному аспекті.

Комплекс джерел, сформований професурою та університетським керівництвом, містить діловодну документацію²³, матеріали публіцистики²⁴ та джерела особового походження²⁵. Викладацький комплекс джерел має радше аналітичний, ніж фактографічний характер. Він насичений особистими враженнями, які нерідко подаються як усталені. Ліберальний напрямок у ідейному спектрі відчутно переважає.

Студентські утворення означеного періоду можна поділити на кілька груп: земляцтва та інші організації самопомоги, літературні, наукові та культурницькі організації, а також національні, релігійні та політичні організації.

Пріоритетними напрямками діяльності студентських земляцтв в університетах Наддніпрянської України були насамперед задоволення національно-культурних інтересів та вирішення матеріальних проблем своїх членів. Окрім цього, у полі зору земляцтв перебували питання наукового та політичного життя. Під назвою «земляцтво» ці організації почали виникати в 1860-ті рр.; їх розквіт припав на 1870–1880-ті рр. В цей час відбувалося ускладнення структури земляцтв, удосконалювалися форми їх соціально-побутової діяльності. Кін. XIX – поч. XX ст. був позначений виникненням союзних рад в університетах Наддніпрянської України, які об'єднали деякі з таких організацій. У означений період земляцтва стали поштовхом для створення інших (зокрема національних) студентських організацій, а також підґрунтям для створення суто політичних об'єднань студентів.

Каси взаємодопомоги студентів Наддніпрянської України могли бути як окремими організаціями, так і підрозділами інших об'єднань. Взаємодопомога була розрахована насамперед на невелике коло студентів, об'єднаних за певною ознакою (національність, факультет тощо). Діяльність кас взаємодопомоги часто відрізнялася неузгодженістю їх між собою.

На відміну від студентських земляцтв, які протягом другої пол. XIX ст. існували як нелегальні об'єднання, окремі каси отримали легальний статус ще 1860-ті рр. Однак згодом їхня діяльність опинилася поза законом. У зв'язку із цим каси перетворилися на неформальні об'єднання студентської взаємодопомоги.

Якщо такі організації, як студентські їдальні та бібліотеки, активно функціонували протягом другої пол. XIX ст., то, наприклад, бюро праці та профспілки виникли лише наприкін. XIX – на поч. XX ст. Ці об'єднання мали розгалуженішу структуру.

15 Див.: Первая харьковская студенческая перепись. – Харьков: Тип. М. Зильбьерберг и Сыновья, 1912. – 116 с.; *Шейнис Д. И.* Еврейское студенчество в цифрах: (по данным переписи 1909 г. в Киев. ун-те и политехнич. ин-те). – Київ: Типографія Шенфельда, 1911. – 74 с.; та ін. джерела.

16 Див.: Сборник студенческого биологического кружка при Новороссийском университете. – Одесса, 1917. – № 5. – 120 с.; Сборник студенческого историко-этнографического кружка при имп. университете Св. Владимира. – Вып. 1. – Киев, 1913. – 164 с.; та ін. джерела.

17 Див.: Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 109. с. а. – Оп. 1. – Спр. 1 152. Выписки из переписки студентов; ДАРФ. – Ф. 109. с. а. – Оп. 1. – Спр. 1 250. Выписки из разных писем; та ін. джерела.

18 Див.: Правила для студентов имп. российских университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и Св. Владимира // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – Т. 7. 1877–1879. – Санкт-Петербург, 1905. – Стб. 1 086–1 092. Правила для студентов имп. Харьковского университета. – Харьков, 1852. – 14 с.; Правила для студентов и посторонних слушателей имп. Новороссийского университета. – Одесса, 1868. – 28 с.; та ін. джерела.

19 Див.: Всеподданнейший отчет министра народного просвещения за 1903 г. – Санкт-Петербург: 1905. – 732 с.; Доклад П. С. Ванновского о студенческих беспорядках 1899 г. – Санкт-Петербург: Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1906. – 70 с.; та ін. джерела.

20 Див.: Державний архів Київської області. – Ф. 2. – Оп. 224. – Спр. 7. Наряд бумаг конфиденциальных и секретных по разным делам; ДАРФ. – Ф. 109. с. а. – Оп. 1. – Спр. 1 186. Агентурные донесения о наблюдении за бывшим студентом Киевского университета Степановским Н. Н.; та ін. джерела.

21 Див.: *Георгиевский А.* Указ. соч.; та ін. джерела.

22 *Витте С. Ю.* Воспоминания // Новороссийский университет в воспоминаниях современников: К 135-летию Одесского университета. – Одесса: АстроПринт, 1999. – С. 18–22; *Георгиевский А.* Мои воспоминания и размышления // Русская старина. – 1915. – № 11. – С. 252–257; та ін. джерела.

23 Журнали заседаний совета имп. Новороссийского университета за весеннее полугодие 1907 г. – Одесса: Экономическая типография, 1907. – 282 с.; Краткий отчет имп. Новороссийского университета в 1871–1872 ак. году. – Одесса, 1872. – 24 с.; та ін. джерела.

24 *Кулеваский Н. О.* Указ. соч.; *Трубецкой С. Н.* Университет и студенчество // Русская мысль. – 1897. – Кн. 4. – С. 181–203; та ін. джерела.

25 *Багалій Д. І.* Автобіографія. – Харків: Прапор, 2002. – 192 с.; *Бузескул В. П.* Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. прошлого века. – Харьков, 1927. – 14 с.; ДАХО. – Ф. Р–5 810. – Спр. 145. Материалы к проекту университетской учебно-судной кассы; та ін. джерела.

Наприкін. XIX – на поч. XX ст. студентські організації самопомоги почали використовувати не лише благодійні, а й підприємницькі форми роботи. Так, до каси харківського бюро праці надходив певний відсоток із заробітної плати студентів, яким воно знайшло роботу, низка студентських бібліотек займалася реалізацією власних видань, профспілка студентів-медиків Харківського університету влаштовувала платні курси тощо. Втім, широкого розповсюдження у студентських організаціях Наддніпрянської України підприємницькі форми роботи не здобули. При значній кількості організацій самопомоги вони не мали спільного координаційного центру, а спроби його створення були марними. Наприклад, студентське бюро праці Харківського університету створювали як загальноуніверситетську організацію, однак кількість його членів була досить невеликою.

Із 1850–1860-х рр., у студентському середовищі почали виникати гуртки самоосвіти, основний напрямок діяльності яких полягав у ознайомленні своїх членів із найпопулярнішими та найцікавішими для них літературними творами, критичними статтями тощо. Ці гуртки були невеликими товаришескими організаціями, точну кількість яких у різні періоди встановити майже неможливо.

У другій пол. XIX ст. наукова діяльність студентів не мала організованого характеру та виявлялася у формах роботи, встановлених університетами, та в участі в неформальних гуртках, що виникали навколо деяких найпопулярніших університетських викладачів. На поч. XX ст. розпочався новий етап у історії університетської науки, означений виникненням офіційних студентських наукових гуртків. Урядовий дозвіл на створення цих організацій був обумовлений підвищенням суспільної оцінки наукової діяльності, змінами у ставленні до студентів в університетському середовищі і, зокрема, став відповіддю на академічні вимоги та студентський рух за корпоративні права.

Створені на поч. XX ст. наукові гуртки мали однакові мету та структуру, їхні статuti затверджувалися за єдиним взірцем. Ним став статут харківського історико-філологічного гуртка. Координаторами діяльності, а часто – й ініціаторами створення гуртків виступали університетські викладачі. Завдяки цьому наукові ініціативи університетської молоді отримали спрямований та набагато організованіший характер, ніж це було раніше.

Культурницькі організації студентів в університетах Наддніпрянської України виникли невдовзі після відкриття цих навчальних закладів. Починаючи з 1850–1860-х рр., діяльність культурницьких гуртків набула досить широкого розмаху. Протягом другої пол. XIX ст. вона мала неформальний характер. У цей час студенти влаштовували вечори, вистави та спектаклі не лише з розважальною, а й із благодійною метою. На поч. XX ст., після офіційного дозволу на їх створення, виникали гуртки, метою яких стала насамперед організація вільного часу університетської молоді.

Національні об'єднання набули значного поширення серед студентів університетів Наддніпрянської України у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Тут були представлені українські, польські, єврейські та інші організації. Передумовою виникнення широкого їх спектру стала строкатість етнічного складу університетської молоді. Діяльність студентських національних організацій здійснювалася в руслі етнокультурних процесів, що відбувалися в державі. Виникнення цих об'єднань зініційоване не лише національно-культурними інтересами студентства, а й політичним курсом у національному питанні. Так, діяльність польських організацій університетської молоді була особливо жвавою напередодні повстання 1863 р., а активізація діяльності українських припала на кін. XIX – поч. XX ст.

Як правило, сформовані за національною ознакою студентські об'єднання спочатку мали культурницьку та соціально-економічну мету (самоосвіта, взаємодопомога тощо). Однак із часом вони починали висувати вимоги національного та суспільно-політичного характеру.

Перші релігійні об'єднання студентів в університетах Наддніпрянської України виникли ще у першій пол. XIX ст., однак у другій пол. сторіччя цих організацій майже не існувало.

Втім, у період, який розглядається, релігія продовжувала відігравати досить серйозну роль у суспільстві. В університетах викладали богослов'я, при них існували власні домові церкви. Студентів зобов'язували регулярно відвідувати церковні служби. Однак, за деякими винятками, ознак організаційної цієї діяльності не набула. Лише на поч. XX ст. спостерігається процес виникнення студентських релігійних об'єднань. Водночас із православними в університетах Наддніпрянської України виникали і сформовані за релігійною ознакою студентські організації представників інших конфесій, що пояснюється багатоконфесійністю університетської молоді. Певного розповсюдження набув ініційований П. Н. Ніколаї християнський студентський рух, що мав протестантське забарвлення. Загалом релігійні об'єднання студентів в університетах Наддніпрянської України не отримали широкого розповсюдження, а до їх складу входила відносно невелика кількість студентів.

Участь студентів Наддніпрянської України в суспільно-політичному житті у другій пол. XIX ст. виявлялася переважно у формі т. зв. “заворушень” – сходин, колективних протестів, прокламацій тощо, спрямованих на захист та розширення власних, передусім академічних прав. Певні кола студентів брали участь у різноманітних таємних гуртках. Із часом університетська молодь почала висувати й політичні вимоги. Так, у 1880-ті рр. серед студентства були досить популярними ідеї народництва, а студентський рух набув ознак не тільки корпоративних, а й політичних. Наприкін. XIX – на поч. XX ст. спостерігається процес політичної диференціації університетської молоді. Ступінь радикалізму студентства в цей час досяг найвищого рівня. В кризовий період розвитку держави студенти, як і інші верстви населення, дедалі активніше долучалися до політичного руху, що виявлялося у створенні різноманітних організацій, ідейна палітра яких стала надзвичайно широкою. Серед форм роботи політичних студентських організацій були складання відозв і маніфестацій, проведення страйків, пропагандистська робота серед селян та інших верств населення тощо.

Загалом, студентські об'єднання в університетах Наддніпрянської України виникли ще у першій пол. XIX ст., однак у цей період їхня діяльність ще не має масового та більш-менш структурованого характеру. Інтенсивне виникнення організацій університетської молоді починається із 1850-х рр. Певною мірою це пов'язано зі збільшенням кількості різночинців у вищих навчальних закладах, адже значна частина утворень, що з'явилися в цей період, мала соціально-

економічний характер. Спектр студентських об'єднань був надзвичайно широким та охоплював усі сфери життя та діяльності університетської молоді – соціально-економічну, наукову, культурну, національну, релігійну, політичну тощо.

До кін. XIX ст. університетські організації Наддніпрянської України, за деякими винятками, мали нелегальний характер. Легалізація цих об'єднань у 1899 р. сприяла їх структуризації та подальшій інституалізації.

В 1850–1860-ті рр. студентські об'єднання мали прагнення насамперед соціально-побутового, освітнього та культурницького характеру. З часом до них приєдналися академічні вимоги. Наприкін. XIX – на поч. XX ст. першочерговими стали прагнення політичного та національного характеру. Відповідно, до 1890-х рр. найактивнішою була діяльність соціально-економічних організацій, які наприкінці сторіччя поступилися своєю роллю політичним об'єднанням.

Склад студентських утворень був досить різноманітним та залежав від специфіки цих об'єднань. Так, до складу земляцтв, кас взаємодопомоги та інших об'єднань соціально-економічного характеру входили малозабезпечені студенти, які потребували матеріальної підтримки товаришів. Навпаки, до складу спортивних організацій університетської молоді входили переважно заможні студенти, що було пов'язано зі значними видатками на спортивне спорядження.

Відрізнялися студентські об'єднання і за рівнем структурованості. Серед них існували як утворення з розгалуженою структурою, яка могла налічувати певну кількість підрозділів (земляцтва, бюро праці та інші), так і об'єднання з досить простою структурою (каси взаємодопомоги, студентські ідальні, бібліотеки тощо).

Студентські організації виконували благодійну, освітню, виховну та інші функції. Вони ставили перед собою завдання забезпечення прав та інтересів своїх членів, сприяння їх навчальній, науковій та творчій діяльності, надання матеріальної допомоги та допомоги у працевлаштуванні, створення відповідних умов для відпочинку та реалізації творчого потенціалу тощо. Часто функції організацій поєднувалися, перепліталися між собою.

Слід зазначити, що протягом усього періоду, що досліджується, в університетах Наддніпрянської України не існувало жодної студентської організації, яка б об'єднала студентську молодь у межах вищого навчального закладу або в межах міста. Водночас діяльність студентських утворень свідчила про активну громадську позицію університетської молоді, її прагнення до відстоювання академічних прав та свобод. Із упевненістю можна стверджувати, що студентські організації були формою діяльності, за допомогою якої їх члени не лише інтегрувалися до суспільного життя, а й виробляли зразки власної субкультури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Астахов В. И.* Студенческое движение в Харьковском университете накануне и в период первой русской революции (1895–1907 гг.): дисс... канд. ист. наук. – Харьков, 1953. – 322 с.
2. *Багалій Д. І.* Автобіографія. – Харків: Прапор, 2002. – 192 с.
3. *Бузескул В. П.* Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. прошлого века. – Харьков, 1927. – 14 с.
4. *Витте С. Ю.* Воспоминания // Новороссийский университет в воспоминаниях современников: К 135-летию Одесского университета. – Одесса: АстроПринт, 1999. – С. 18–22.
5. Всеподданнейший отчет министра народного просвещения за 1903 г. – Санкт-Петербург, 1905. – 732 с.
6. *Георгиевский А.* Краткий исторический очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков. – Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашова, 1890. – 302 с.
7. *Георгиевский А.* Мои воспоминания и размышления // Русская старина. – 1915. – № 11. – С. 252–257.
8. *Гришунин П. В.* Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: 1820-е – 1880-е гг.: дис... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2005. – 223 с.
9. *Густатников П. С.* Революционное студенческое движение в России, 1899–1907. – Москва: Мысль, 1971. – 264 с.
10. ДАРФ. – Ф. 109. с. а. – Оп. 1. – Спр. 1 186. Агентурные донесения о наблюдении за бывшим студентом Киевского университета Степановским Н. Н.
11. ДАРФ. – Ф. 109. с. а. – Оп. 1. – Спр. 1 152. Выписки из переписки студентов.
12. ДАРФ. – Ф. 109. с. а. – Оп. 1. – Спр. 1 250. Выписки из разных писем.
13. ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 224. – Спр. 7. Наряд бумаг конфиденциальных и секретных по разным делам.
14. ДАХО. – Ф. Р.–5 810. – Спр. 145. Материалы к проекту университетской учебно-ссудной кассы.
15. ДАХО. – Ф. 957. – Оп. 1. – Спр. 1. Протоколы заседаний студенческого Бюро труда при Харьковском университете.
16. Доклад П. С. Ванновского о студенческих беспорядках 1899 г. – Санкт-Петербург: Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1906. – 70 с.
17. Журналы заседаний совета имп. Новороссийского университета за весеннее полугодие 1907 г. – Одесса: Экономическая типография, 1907. – 282 с.
18. *Завьялов Д. А.* Российское законодательство о студенческих организациях (1855–1914) // Клио. – 2006. – № 1. – С. 186–200.
19. *Завьялов Д. А.* Студенческие научные общества Санкт-Петербургского университета в конце XIX – начале XX в.: дисс... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 338 с.
20. *Иванов А. Е.* Студенческая корпорация России в конце XIX – начале XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации. – Москва: Новый Хронограф, 2004. – 408 с.
21. *Иванов А. Е.* Студенчество России конца XIX – начала XX в.: социально-историческая судьба. – Москва: РОССПЭН, 1999. – 414 с.
22. Краткий отчет имп. Новороссийского университета в 1871–1872 ак. году. – Одесса, 1872. – 24 с.

23. *Куплеваский Н. О.* Вопрос об организации студенчества университетов. – Харьков: Зильберберг и сыновья, 1901. – 23 с.
24. *Левицька Н.* Академічний студентський рух в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Київ: ТОВ МФА, 1998. – 47 с.
25. *Левицька Н.* Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці XIX – на початку XX ст. – Київ: ТОВ МФА, 1998. – 25 с.
26. Первая харьковская студенческая перепись. – Харьков: Типография Зильберберга, 1912. – 116 с.
27. *Посохов С. І.* Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 368 с.
28. Правила для студентов имп. российских университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и Св. Владимира // Сборник распоряжений по МНП. – Т. 7. 1877–1879. – Санкт-Петербург, 1905. – Стб. 1 086–1 092.
29. Правила для студентов имп. Харьковского университета. – Харьков, 1852. – 14 с.
30. Правила для студентов и посторонних слушателей имп. Новороссийского университета. – Одесса, 1868. – 28 с.
31. Сборник студенческого биологического кружка при Новороссийском университете. – Одесса, 1917. – № 5. – 120 с.
32. Сборник студенческого историко-этнографического кружка при имп. университете Св. Владимира. – Вып. 1. – Киев, 1913. – 164 с.
33. *Стоян Т. А.* Студентство університетів підросійської України в другій половині XIX ст. – Київ: ТОВ МФА, 1998. – 28 с.
34. *Стоян Т. А.* Університетська освіта в Україні в другій половині XIX ст.: автореф. дис... канд. іст. наук. – Київ, 1999. – 22 с.
35. *Трубецкой С. Н.* Университет и студенчество // Русская мысль. – 1897. – Кн. 4. – С. 181–203.
36. Устав студенческого гимнастического общества при имп. Новороссийском университете. – Одесса, 1910. – 12 с.
37. *Шейнис Д. И.* Еврейское студенчество в цифрах: (по данным переписи 1909 г. в Киев. ун-те и политехнич. ин-те). – Київ: Типография Шенфельда, 1911. – 74 с.
38. *Щетинина Г. И.* Студенчество и революционное движение в России, последняя четверть XIX ст. – Москва: Наука, 1987. – 237 с.
39. *Щетинина Г. И.* Университеты в России и устав 1884 г. – Москва: Наука, 1976. – 232 с.
40. *Эймонтова Р. Г.* Русские университеты на грани двух эпох: от России крепостной до России капиталистической. – Москва: Наука, 1985. – 354 с.

REFERENCES

1. *Astakhov V. I.* Stencheskoe dvizhenie v Kharkovskom universitete nakanunie i v period pervoi russkoi revoliutsii (1895–1907): diss... kand. ist. nauk. – Kharkov, 1953. – 322 s.
2. *Bahalii D. I.* Avtobiohrafii. – Kharkiv: Prapor, 2002. – 192 s.
3. *Buzeskul V. P.* Iz istorii Kharkovskogo uneverситета vtoroi poloviny 70-h gg. proshlogo veka. – Kharkov, 1927. – 14 s.
4. *Vitte S. Yu.* Vospominaniia // Novorossiiskii universitet v vospominaniakh sovremennikov: K 135-letiiu Odesskogo universiteta. – Odessa: AstroPrint, 1999. – S. 18–22.
5. Vsepoddanneishii otchet ministra narodnogo prosveshcheniia za 1903 g. – Sankt-Peterburg, 1905. – 732 s.
6. *Georgievskii A.* Kratkii istoricheskii ocherk pravitelstvennykh mer i prednachertanii protiv studencheskikh besporiadkov. – SPb.: Tipografiya V. S. Balashova, 1890. – 302 s.
7. *Georgievskii A.* Moi vospominaniia i razmyshleniia // Russkaya starina. – 1915. – № 11. – S. 252–257.
8. *Grishunin P. V.* Stenchestvo stolichnykh universitetov: struktury povsednevnoi zhizni: 1820-e – 1880-e gg.: diss... kand. ist. nauk. – Sankt-Peterburg, 2005. – 223 s.
9. *Gusiatnikov P. S.* Revoliutsionnoe studencheskoe dvizhenie v Rossii, 1899–1907. – Moskva: Mysl, 1971. – 264 s.
10. DАRF. – F. 109. s. a. – Op. 1. – Spr. 1 186. Agenturnye doneseniiia o nabliudenii za byvshim studentom Kievskogo universiteta Stepanovskim N. N.
11. DАRF. – F. 109. s. a. – Op. 1. – Spr. 1 152. Vypiski iz perepiski studentov.
12. DАRF. – F. 109. s. a. – Op. 1. – Spr. 1 250. Vypiski iz raznykh pisem.
13. DАKO. – F. 2. – Op. 224. – Spr. 7. Nariad bumag konfidentsialnykh i sekretnykh po raznym delam.
14. DАKhO. – F. R.–5810. – Spr. 145. Materialy k proektu universitetskoi uchebno-ssudnoi kassy.
15. DАKhO. – F. 957. – Op. 1. – Spr. 1. Protokoly zasedanii studencheskogo Biuro truda pri Kharkovskom universitete.
16. *Doklad P. S. Vannovskogo* o studencheskikh besporiadkakh 1899 g. – Sankt-Peterburg: T-vo R. Golike i A. Vilborg, 1906. – 70 s.
17. Zhurnaly zasedaniy soveta imp. Novorossiiskogo universiteta za vesennee polugodie 1907 g. – Odessa: Ekonomicheskaiia tipografiia, 1907. – 282 s.
18. *Zavialov D. A.* Rossiiskoe zakonodatelstvo o studencheskikh organizatsiikh (1855–1914) // Klio. – 2006. – № 1. – S. 186–200.
19. *Zavialov D. A.* Stencheskie nauchnye obshchestva Sankt-Peterburgskogo universiteta v kontse 19 – nachale 20 v.: diss... kand. ist. nauk. – Sankt-Peterburg, 2006. – 338 s.
20. *Ivanov A. E.* Stencheskaia korporatsiia Rossii v kontse 19 – nachale 20 v.: opyt kulturnoi i politicheskoi samoorganizatsiia. – Moskva: Novyi Khronograf, 2004. – 408 s.

21. *Ivanov A. E.* Studenchestvo Rossii kontsa 19 – nachala 20 v.: sotsialno-istoricheskaia sudba. – Moskva: ROSSPEN, 1999. – 414 s.
22. *Kratkii otchet imp. Novorossiiskogo uneverситeta v 1871–1872 ak. godu.* – Odessa, 1872. – 24 s.
23. *Kuplevaskii N. O.* Vopros ob organizatsii studenchestva universitetov. – Kharkov: Zilberberg i synovya, 1901. – 23 s.
24. *Levytska N.* Akademichnyi studentskyi ruch v Ukraini v kintsi 19 – na pochatku 20 st. – Kyiv: TOV MFA, 1998. – 47 s.
25. *Levytska N.* Studentstvo v natsionalno-vyzvolnomu rusi Ukrainy naprykintsi 19 – na pochatku 20 st. – Kyiv: TOV MFA, 1998. – 25 s.
26. *Pervaia kharkovskaia studencheskaia perepis.* – Kharkov: Tipografiya Zilberberga, 1912. – 116 s.
27. *Posokhov S. I.* Obrazy universytetiv Rosiiskoi imperii druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st. v publitsystytsi ta istoriohrafii. – Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 2006. – 368 s.
28. *Pravila dlia studentov imp. Rossiiskikh universitetov: Moskovskogo, Kharkovskogo, Novorossiiskogo, Kazanskogo i Sv. Vladimira // Sbornik raspriazhenii po MNP.* – N. 7. 1877–1879. – Sankt-Peterburg, 1905. – Stb. 1 086–1 092.
29. *Pravila dlia studentov imp. Kharkovskogo universiteta.* – Kharkov, 1852. – 14 s.
30. *Pravila dlia studentov i postoronnikh slushatelei imp. Novorossiiskogo universiteta.* – Odessa, 1868. – 28 s.
31. *Sbornik studencheskogo biologicheskogo kruzha pri Novorossiiskom universitete.* – Odessa, 1917. – № 5. – 120 s.
32. *Sbornik studencheskogo istoriko-etnograficheskogo kruzha pri imp. universitete Sv. Vladimira.* – Vyp. 1. – Kiev, 1913. – 164 s.
33. *Stoian T. A.* Studentstvo universytetiv pidrosiiskoi Ukrainy v druhi polovyni 19 st. – Kyiv: TOV MFA, 1998. – 28 s.
34. *Stoian T. A.* Universytetska osvita v Ukraini v druhi polovyni 19 st.: avtoref. dys... kand. ist. nauk. – Kyiv, 1999. – 22 s.
35. *Trubetskoi S. N.* Universitet i studenchestvo // *Russkaya mysl.* – 1897. – Kn. 4. – S. 181–203.
36. *Ustav studencheskogo gimnazicheskogo obshchestva pri imp. Novorossiiskom universitete.* – Odessa, 1910. – 12 s.
37. *Sheinis D. I.* Evreiskoe studenchestvo v tsyfrach: (po dannym perepisi 1909 g. v Kiev. un-te i politekhnich. in-te). – Kiev: Tipografiya Shenfelda, 1911. – 74 s.
38. *Shchetinina G. I.* Studenchestvo i revolutsionnoe dvizheniie v Rossii, posledniaia chetvert 19 st. – Moskva: Nauka, 1987. – 237 s.
39. *Shchetinina G. I.* Universitety v Rossii i ustav 1884 g. – Moskva: Nauka, 1976. – 232 s.
40. *Eimontova R. G.* Russkie universitety na grani dvukh epokh: ot Rossii krepostnoi do Rossii kapitalisticheskoi. – Moskva: Nauka, 1985. – 354 s.